

УДК 94(477.74–21):373:58.013–055.25 «1910/1917»

О. В. Мельник

**ОДЕСЬКІ ВИЩІ ЖІНОЧІ КУРСИ:
СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ТА НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС
(1910–1917 рр.)**

Мельник Олег Віталійович, к. і. н., доц., доцент кафедри історії та етнології України, e-mail: oleg_trac@ukr.net

Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна

АНОТАЦІЯ

Автор досліджує розвиток спеціалізації у вищій жіночій освіті міста Одеси 1910–1917 рр.

Предметом дослідження є процес розвитку вищої жіночої освіти в Одесі, модернізація навчання, діяльність наукової громадськості, урядових органів та місцевого самоврядування щодо розбудови цієї системи.

Автор піддає всебічному аналізу розвиток структури вищої жіночої освіти та процес її вдосконалення, висвітлюючи підходи до вирішення жіночого питання в галузі вищої освіти, як у світі, так і в Російській імперії, роблячи порівняння розбіжностей цього процесу.

У дослідженні використані архівні документи. Проаналізовано основні проблеми розвитку вищої жіночої освіти та співвідношення державних і громадських органів у процесі розбудови цієї системи. А також розглядається модернізація навчального процесу на Одеських вищих жіночих курсах та Одеських вищих жіночих медичних курсах згідно з їх внеском в підготовку спеціалістів з природничою та медичною освітою для системи середньої освіти та охорони здоров'я міста Одеси та України.

В роботі надано висновки щодо впливу вищої жіночої освіти на подальший розвиток освітніх, наукових процесів та спеціалізації випускниць, активна робота яких в системі освіти, охорони здоров'я та науці фактично зрівняла гендерну нерівність, характерну для колишніх територій Російської імперії. Система ВЖК фактично стає основою для подальшої українізації та розвитку педагогічної системи, випускниці якої займають своє власне місце в системі освіти, фемінізуючи її надалі.

Ключові слова: *Вищі жіночі курси; Вищі жіночі медичні курси; спеціалізація; навчальний процес; вища освіта.*

О. В. Мельник

**ОДЕССКИЕ ВЫСШИЕ ЖЕНСКИЕ КУРСЫ:
СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ И УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС
(1910–1917 гг.)**

Мельник Олег Витальевич, к. и. н., доц., доцент кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: oleg_trac@ukr.net

Одесский национальный политехнический университет,
пр-т Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина

АННОТАЦИЯ

Автор исследует развитие специализации в высшем женском образовании города Одессы 1910–1917 гг.

Предметом исследования является процесс развития высшего женского образования в Одессе, модернизация обучения, деятельность научной общественности, правительственных органов и местного самоуправления по развитию этой системы.

Автор подвергает всестороннему анализу развитие структуры высшего женского образования и процесс его совершенствования, освещая подходы к решению женского вопроса в области высшего образования, как в мире, так и в Российской империи, делая сравнения различий этого процесса.

В исследовании использованы архивные документы. Проанализированы основные проблемы развития высшего женского образования и соотношение государственных и общественных органов в процессе развития этой системы. А также рассматривается модернизация учебного процесса на Одесских высших женских курсах и Одесских высших женских медицинских курсах по их вкладу в подготовку специалистов с естественным и медицинским образованием для системы среднего образования и здравоохранения города Одессы и Украины.

В работе предоставлены выводы о влиянии высшего женского образования на дальнейшее развитие образовательных, научных процессов и специализации выпускниц, активная работа которых в системе образования, здравоохранения и науки фактически сравняла гендерное неравенство, характерное для бывших территорий Российской империи. Система ВЖК фактически становится основой для дальнейшей украинизации и развития педагогической системы, выпускницы которой занимают свое собственное место в системе образования, феминизируя ее в дальнейшем.

Ключевые слова: Высшие женские курсы; Высшие женские медицинские курсы; специализация; учебный процесс; высшее образование.

O. V. Melnik

**ODESSA HIGHER COURSES FOR WOMEN:
SPECIALIZATION AND TRAINING PROCESS
(1910–1917)**

Mel'nyk Oleh Vitaliyovych, PhD in History, Associate Professor, Assistant Professor at the History and Ethnography of Ukraine Department, e-mail: oleg_trac@ukr.net

Odessa National Polytechnic University,
1 Shevchenko avenue, Odessa, 65044, Ukraine

ABSTRACT

The author examines the development of specialization in higher education for women in Odessa during 1910–1917 period.

This research subject represents the progressive development of higher education for woman in Odessa, including upgrade of such training, as well as scientific community, government agencies and local authorities activity on building this system.

The author exposes a comprehensive analysis of women higher education development patterns and improvement process, highlighting approaches to addressing women's issues in higher education, both worldwide and in the Russian Empire, with comparative study of the process differences.

The study used archival documents. The basic problem of woman higher education development and the ratio of governmental and public bodies' contribution to the process of developing this system are analysed. Also considered is the upgrading of educational process at the Higher Educational Courses for Women in Odessa and the Higher Medical Courses for Woman by those establishments' contribution to the training of professional staff specialized in natural and medical sciences for the municipal secondary education and health care systems in the city of Odessa and Ukraine.

In this research, the conclusions about the impact of higher education for women onto the further development of educational, scientific processes and those institutions' graduates specialization, with respect to that their active work in education, health and science fields actually equalized gender inequalities characteristic to the former territories of the Russian Empire. The Higher Woman Courses system actually became the basis for further development and Ukrainianization of educational system, whose graduates had their own place in the education system further promoting its feminist component increase thus rendering equal right and access to studies really actual principle.

Key words: *Higher Educational Courses for Women; Higher Medical Courses for Women; educational process; higher education.*

Виходячи із загальних складових поступового реформування та модернізації вищої жіночої освіти в Одесі, необхідно зосередити увагу на розвитку системи спеціальної вищої жіночої освіти. Ця система формувалась на базі вже існуючої системи університетів та ВЖК, однак провідною тенденцією стало створення спеціальних курсів та факультетів для вирішення загальноімперських проблем як педагогічної освіти, так і факультетів природничого та медичного напрямку.

З перших років планування системи вищої жіночої освіти постає питання про відповідність Вищих жіночих курсів загальноприйнятій університетській системі, тому структура факультетів ВЖК завжди базувалась на загальній організації класичної німецької вищої освіти.

Основним взірцем для всіх ВЖК, що відкрилися після 1889 року, стали Петербурзькі ВЖК. Вони склалися з фізико-математичного та історико-філологічного факультетів. Устрій факультетів ОВЖК тотожній до міністерського зразка: історико-філологічний складався з історичного, словесного відділень; фізико-математичний з математичного і природничого відділень. Кількісний склад слухачок на 1 січня 1907 р. — 614 осіб, з них на історичному відділенні навчалось 327 осіб, філологічному — 31, на математичному — 45, природничому — 211 [1, арк. 2]. Що свідчить про пріоритети тогочасних слухачок до гуманітарного спектру наук.

Навчальний процес на курсах поступово змінювався під впливом таких факторів, як посилення вимог МНП, зростання кількості викладачів курсів, поступової зміни навчальних планів згідно зі стабілізацією правової бази курсів, а також ініціативи викладачів та слухачок курсів. В цей же час програма курсів поступово наближалася до програми викладання в університетах Російської імперії. Зразком для послідовних змін навчального плану у бік наближення його до університетського були Петербурзькі ВЖК, тому, аналізуючи навчальний процес на Одеських ВЖК, необхідно відзначити одну обставину — курси утворилися в той час, коли на Петербурзьких ВЖК проводилася науково-навчальна реформа, що частково відбилася і на організації навчального процесу на Одеських ВЖК.

На Одеських ВЖК практично скопійована університетська структура, а її навчально-методичні засади повинні від-

повідати програмам МНП. Однак, щоб надати відповідність структурам та організації факультетів, необхідні були такі складові: належна кількість викладачів з університетською освітою для читання лекцій та проведення практичних занять; відповідність матеріально-технічної бази курсів (бібліотека, лабораторії, устаткування та приміщення) для ґрунтовної науково-дослідної роботи; відповідність навчальних планів факультетів університетським вимогам (кількість годин, наповнення курсів, спеціалізація курсисток). Ці питання вирішувались поступово, будучи під контролем державних органів, та за допомогою активної співпраці наукової громадськості міста.

На Одеських педагогічних курсах (1903–1906 рр.) система викладання згідно з вимогами МНП була курсовою. Вона цілком відповідала системі викладання на інших педагогічних курсах імперії. Курсова система мала позитивні і негативні моменти. Перевагами її були простота та зручність для навчальної адміністрації, а недоліки — у шаблонності та обмеженні вибору слухачками вивчення предметів.

На ВЖК поступово запроваджена предметна система, яка була притаманна для всіх вищих навчальних закладів імперії та мала низку незаперечних переваг: значно розширювала обсяг викладання; дозволяла виходити за межі міністерських програм; надавала і професорам, і слухачкам право вибору тих чи інших навчальних предметів, їх складу та змісту, характеру їхнього викладання і вивчення тощо. Предметна система не скасовувала обов'язкового циклу наукових дисциплін, склад якого визначався Радою професорів курсів, проте вона дозволяла не дотримуватись чіткої послідовності у їхньому вивченні, скасовувала розподіл на курси, що раніше існував, з перехідними іспитами наприкінці кожного навчального року. «Курси замінені «групами»: де заняття концентрувалися навколо вивчення найактуальніших наукових проблем, слухачки відвідували лекції за власним розсудом, залежно від їх особистих схильностей і вибраної професійної орієнтації» [2, с. 4]. Тобто відбувалася поетапна підготовка до введення спеціалізації. Більшу увагу під час впровадження предметної системи навчання зосереджено на практичних заняттях, що проводилися як семінари і просемінари [3, с. 176].

В період 1907–1910 рр. введена система обов'язкових і необов'язкових предметів, вводилися практичні заняття, спеціалізація і читання спеціальних і теоретичних курсів для поглибленого знання предметів, після кожного курсу обов'язково треба скласти іспити: слухачкам необхідно витримати не менше 5 іспитів, щоб перейти на наступний курс. Кількість курсисток з кожним роком зростала: на 1 січня 1908 р. на курсах навчалось 960 осіб, на 1 січня 1909 р. — 1206, з них на історико-філологічному факультеті — 586, на фізико-математичному — 550. В 1908 р. відкритий юридичний факультет у складі одного курсу де на 1 січня 1909 р. навчалось 73 слухачки. Навесні 1909 р. відбувся перший випуск. Усього курси закінчило 89 слухачок; з них історичне — 55, словесне — 13, французьке — 4, німецьке — 2, математичне відділення — 15 [4, с. 3].

Аби запобігти перешкодам вдосконалення структури та навчальних програм викладання згідно з вимогами МНП, Рада ОВЖК впроваджує спеціалізацію у вивченні як гуманітарних, так і природничих напрямків. Так, у 1909 р. фізико-математичний факультет розділив природниче відділення на два підвідділи: хімічний і біологічний. Тоді ж відбулися зміни в керівному складі історико-філологічного факультету — деканом став професор О. П. Казанський. Основна проблема — брак викладачів — поступово вирішувалась як за рахунок нових професорів, так і за допомогою сторонніх приват-доцентів. Вже на 1 січня 1910 р. у штаті викладачів ОВЖК по факультетах було на: історико-філологічному — 26 осіб, з них 11 заслужених ординарних і екстраординарних професорів; фізико-математичному — 27; юридичному — 6. Кількість курсисток також зросла до 1278 осіб, з них на історико-філологічному навчалось 606 осіб, на фізико-математичному — 570, на юридичному — 102 [4, с. 10]. Таким чином, як і раніше, перевага надається гуманітарній освіті.

Значним прискорювачем модернізації вищої жіночої освіти та розвитку вищої жіночої медичної освіти в Російській імперії стає революція 1904–1905 рр. та пов'язана з нею демократизація системи вищої освіти. На процес відкриття медичних курсів фактично вплинула поразка Російської імперії у Російсько-японській війні та необхідність модернізації системи медичного обслуговування, керуючись потребами великої за кількістю

російської армії, яка відчувала дефіцит медичних кадрів, що впливало на її боєздатність. Тому в цей період (1906–1910) виникають Вищі медичні курси по всій країні: Москва (1906 р.), Київ (1907), Харківський жіночий медичний інститут (1910).

В Одесі з ініціативи професора С. В. Левашова відкриваються Одеські Вищі жіночі медичні курси (1909–1910 р.). Вищі жіночі медичні курси поступово стали взірцем університетської освіти, курсистки навчались не тільки в своїх аудиторіях, але й мали змогу працювати в лабораторіях та лікарнях ІНУ у позанавчальний час. Устрій курсів нагадував устрій медичного факультету Київських ВЖК. Зазначалось, що вища медична освіта рівна університетській, викладання проводиться за курсовою системою, на курси вступають абітурієнтки з 17 років. Пункт 3 надавав пільги тим, хто вступає, маючи атестат зрілості, а порядок конкурсу атестатів полягав у їх ступеневому розділі на групи: «А) ті, що закінчили курс 7-класної гімназії МНП; Б) ті, що закінчили курс 7-класної гімназії чи інституту відомства ім. Марії Федорівни; В) ті, що закінчили курс епархіального училища; Г) ті, що закінчили курс інших, рівних за програмою вищезазначених навчальних закладів. Ті ж, хто мали посвідчення навчального округу про додаткові іспити в межах чоловічих гімназій: «з російської мови (твір на історичну чи літературну тему), з математики (алгебра, геометрія, тригонометрія), з латинської мови (в обсязі вимог для осіб, що складають іспити екстерном) та однієї з нових мов (переклад історичного твору), якщо відсутня відмітка в Атестаті», звільнялись від цих іспитів при вступі. Згідно з приміткою першою, від додаткових іспитів з російської мови звільняли осіб, які закінчили 8-й клас жіночих гімназій чи закінчили курс історико-філологічного відділення ВЖК; з математики звільняли осіб, що закінчили 8-й клас жіночих гімназій чи курс фізико-математичного відділення; з латини лише тих, хто закінчив курс історико-філологічного відділення [5, арк. 20].

Тому викладачі ОВЖК часто вважали, що причиною скорочення кількості слухачок був перехід на ОВЖМК, який був пільговим для осіб, що навчались на перших курсах гуманітарних та технічних спеціальностей.

До відкриття ОВЖМК підготували викладання на першому осінньому семестрі 1910–1911 навчального року:

№	Кафедра	Викладачами працюють	В якості асистентів, помічників професорів під час практичних занять працюють
1.	Богослов'я	проф. А. М. Клітін	
2.	Нормальної анатомії	проф. Н. А. Батуєв	І. Ф. Шанталь
3.	Гістології з ембріологією	проф. А. Ф. Маньковський	К. К. Опочинський
4.	Неорганічної хімії	проф. С. М. Танатар	І. В. Волянський
5.	Фізики	проф. Б. В. Станкевич та А. Ф. Поль	А. М. Погорельський
6.	Ботаніки	проф. Л. А. Рішаві та проф. Ф. М. Каменський	Н. І. Сковородько
7.	Зоології	Я. І. Лебединський	В. Д. Крижанівський

Підготовка до відкриття ОВЖМК розпочалась за ініціативи громадськості, і вже 16 жовтня 1909 року відбулося перше зібрання педагогічної Ради, яке відповідно до положення керує всім навчальним життям курсів та їх власністю. Головою Ради обрано С. В. Левашова, заступником — Н. А. Щеголева, секретарями — І. І. Кіяніцина та Е. П. Серапіна, скарбником — С. С. Яковлева. Членами господарчого комітету обрані С. С. Головін, А. Ф. Маньковський та А. В. Корш [6, с. 24].

Допомогу у вирішенні організаційних та фінансових питань надала попечительська рада, до якої входили: Н. І. Моїсєєва, барон М. А. Рено, граф М. М. Толстой, проф. О. А. Павловський, Е. А. Полетаєв, І. І. Сінкевич-Корчак, М. І. Комарницький, Н. Д. Тахчогло, Н. Ф. Сухомлінов, П. А. Казарінов, П. П. Котляревський, Е. Н. Яловіков, С. А. Кумбарі [6, с. 26].

Через необхідність ґрунтовної технічної підготовки вищої медичної освіти роботи з відкриття курсів полягали у придбанні будинку на вул. Зовнішній, 2 та його якісного ремонту. Архітектором К. А. Багером у будівничий сезон 1910 року проведено ремонт та переобладнання будівлі, в якій створено дві аудиторії, кабінети для кафедр нормальної анатомії, гістології, хімії, фізики, залу для практичних занять з біології, ботаніки та гістології, лабораторію для практичних занять з хімії [6, с. 25].

Фінансова стабільність курсів згідно зі звітом скарбника курсів проф. С. С. Яковлева забезпечена. Капітал курсів збирався поступово з пожертв різних осіб і спочатку складав 4000 крб. За допомогою Дамського комітету та особисто пані О. В. Левашової проведено гуляння та лотерею. Прибуток з першої лотереї та пожертв у травні 1909 року склав 17008 крб, від другої — у червні 1910 р. — 5048 р. 20 коп. Тобто всього 22056 крб 20 коп. [6, с. 27–29].

Цей капітал дозволив придбати через міське кредитне товариство ділянку землі 2200 кв. сажнів вартістю 88084 крб з будівлями, які після ремонту стали придатними до викладання медицини. Для обладнання кабінетів та лабораторій виділено 11000 крб, таким чином матеріально-технічна база повністю забезпечена [6, с. 26].

Навесні 1910 року кількість поданих прохань про зарахування на курси досягла кількості 1500. Але на день відкриття зараховано на курси всього 89 слухачок, з них іудейського віросповідання 8 осіб [6, с. 25].

Святкове відкриття Одеських Вищих жіночих медичних курсів відбулося 27 вересня 1910 року, у неділю. На відкритті курсів були присутні архієпископ Херсонський та Одеський Димитрій, помічник командувача військами Одеського округу генерал К. П. Фан-дер-Фліт, одеський градоначальник генерал-майор І. Н. Толмачев, міський голова І. І. Моїсеєв, помічник одеського градоначальника М. А. Набоков, педагогічна Рада курсів на чолі з проф. С. В. Левашовим, професори ІНУ, а також представник університету Св. Володимира та Київських Вищих жіночих курсів проф. С. Н. Томашівський. У святковій промові С. В. Левашов відзначив: «Ми відмічаємо сьогодні знаменний день не тільки для м. Одеси, але й для всього південно-західного краю... запалав світоч вищого знання, що повинен просвітити вогнем науки жіноче населення південно-заходу». Він підкреслив, що вже тільки факт відкриття курсів є важливим через недостатню кількість університетів в Російській імперії — 9, тоді як в у Німеччині — 21, Італії — 21, Франції — 16 та 32 тис. студентів, Англія та Австрія мали по 11 університетів із 25 та 32 тис. студентів, та наголосив, що «курси повинні стати зразковими та присвячуватись лише тим дисциплінам, які мають кінцевою ме-

тою високо гуманні та важливі цілі: поліпшення та допомогу страждаючому людству, покращення його існування та розробку способів боротьби із людськими хворобами». Навівши приклад азіатської холери (200 тис. загиблих) та гімалайської чуми (100 тис. загиблих), боротьба з якими вимагає посилення медичного обслуговування, С. В. Левашов підкреслив необхідність плідної роботи одеських медиків проти чуми, провів аналіз розвитку хвороби в Одесі, починаючи з 1812 року. Його висновок: «відкриття курсів носить важливе державне значення, бо саме від рівня навчання на курсах залежить здоров'я суспільства» [6, с. 16–17].

Характеризуючи процес підготовки до відкриття курсів, він стверджував, що сучасна медична наука вимагає належної кількості лабораторій, клінік та патологоанатомічних відділень і для їх роботи необхідна значна сума у 600–800 тис. крб. З перших кроків організаційний комітет спирався на підтримку міського самоврядування, яке чимало зробило для розвитку медичного факультету ІНУ та модернізації клініки.

Організаційний комітет вважає, що, по-перше, устрій зразкових та оснащених необхідним приладдям курсів повинен сприяти подальшому розвитку міста Одеси та піднесенню його ролі у якості культурного центру; по-друге, курси є суспільним, тобто міським надбанням, тому і звернулись до міського голови і отримали у цій справі підтримку [6, с. 18–19].

Фактично ОВЖМК існували як жіночий медичний факультет ІНУ, бо допомога С. В. Левашова в роки його роботи ректором була тому запорукою. З початком Першої світової війни 1914 року курси істотно вплинули на підготовку нових лікарів для армії, однак нестача ліків на фронті через відсутність хіміко-фармацевтичної бази позначилась на розвитку ВЖК.

На засіданні Ради ОВЖК від 12 вересня 1915 р. обговорювався проект проф. В. В. Зав'ялова про організацію хіміко-фармацевтичного відділення на фізико-математичному факультеті ОВЖК [7, арк. 97, 98].

Вже 19 грудня 1915 р. було отримано телеграму заступника МНП В. Т. Шев'якова «про дозвіл відкрити хіміко-фармацевтичне відділення у складі фізико-математичного факультету Одеських вищих жіночих курсів». Початок занять планували на 4 січня. Кількість слухачок — 125 осіб [7, арк. 104].

Саме на цьому факультеті ОВЖК збільшується кількість працюючих жінок-випускниць, так, за пропозицією попечителя Одеського навчального округу від 25 лютого 1916 р. за № 918/6243, на посаді асистентів хімічної лабораторії хіміко-фармацевтичного факультету затверджені дві жінки — Р. Кальфе та Є. Петрова [7, арк. 108]. Причому саме хіміко-фармацевтичне відділення мало велике значення для царського уряду. Хіміко-фармацевтичні відділення (Одеських з 1916 р. Московських ВЖК з 1917 р.) включені в роботу, що пом'якшувала лікарський дефіцит в армії [8, с. 118].

Таким чином, розвиток спеціальної вищої жіночої освіти не тільки стає ознакою високого рівня навчання на ВЖК, але й визнається урядом і активно використовується для потреб країни в умовах світової війни.

Виходячи із загальних складових поступового реформування та модернізації вищої жіночої освіти в Одесі, необхідно зосередити увагу на розвитку системи спеціальної вищої жіночої освіти. Ця система формувалась на базі вже існуючої системи університетів та ВЖК, однак провідною тенденцією стало створення спеціальних курсів та факультетів для вирішення загальноімперських проблем як педагогічної освіти, так і факультетів природничого та медичного напрямку.

З перших років планування системи вищої жіночої освіти постає питання про відповідність вищих жіночих курсів загальноприйнятій університетській системі, тому структура факультетів ВЖК завжди базувалась на загальній організації класичної німецької вищої освіти, що в свою чергу потребувало модернізації системи освіти виходячи з загальних потреб капіталістичного розвитку. Поступова модернізація існуючої системи вищої освіти в Російській імперії призвела до бажаного результату, реформувавши гендерну систему вищих жіночих курсів до університетського рівня у 1916–1917 рр. Саме система ВЖК фактично стає основою для подальшої українізації та розвитку педагогічної системи, випускниці якої займають своє власне місце в системі освіти, фемінізуючи її надалі. А зрівняння прав на вищу освіту та насиченість спеціалізованих наукових закладів випускницями системи ВЖК поклала початок гендерній рівності у наукових дослідженнях на всіх спеціальностях.

Література та джерела

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). — Ф. 334. — Оп. 3. — Спр. 7651: Звіт про діяльність ОВЖК (1907–1908 рр.). — 27 арк.
2. Марголин Д. Справочник по высшему образованию / Марголин Д. — К.: Сотрудник, 1911. — 507 с.
3. Преподавание истории на историко-филологическом факультете СПб. ВЖК // Научный исторический журнал. — 1914. — Т. 1, № 2. — С. 176–177.
4. Современная летопись Одесских Высших женских курсов в 1909 г. // Журнал Министерства народного просвещения. — Новая серия. — 1910. — Часть XXX, ноябрь, № 11/12. — С. 1–16.
5. Центральний державний історичний архів в м. Києві (ЦДАК України). — Ф. 707: Управління Київського навчального округу. — Оп. 84. — Спр. 45: Ніжинські вищі жіночі курси (1916 р.). — 120 арк.
6. Открытие Высших женских медицинских курсов в Одессе 26 сент. 1910 г. // Из отчета Одесских Высших женских медицинских курсов за 1910/1911 гг. — Одесса: Б. и., 1911. — 45 с.
7. ДАОО. — Ф. 334. — Оп. 5. — Спр. 5: Книга протоколів засідання Ради ОВЖК (1909–1920 рр.). — 241 с.
8. Иванов А. Е. Российское «ученое сословие» в годы «второй отечественной войны» (Очерк гражданской психологии и патриотической деятельности) / Иванов А. Е. // Вопросы истории естествознания и техники. — 1999. — № 2. — С. 108–127.

REFERENCES

1. Zvit pro diyal'nist' Odes'kykh Vyshchykh zhinochykh kursiv — *Report on the Odessa Higher Courses for Women (1907–1908)*. Found 334. Description 3. Case 7651. State Archives of Odesa Oblast (DAOO). Odesa.
2. MARGOLIN, D. (1911) Spravochnik po vysshemu obrazovaniju — *Handbook of Higher Education*. Kiev : Sotrudnik. (In Russian).
3. ANON (1914) Prepodavanie istorii na istoriko-filologicheskomo fakul'tete SPb. VZHK — Teaching history at the Faculty of History and Philology of the St. Petersburg Higher Courses for Women. Nauchnyj istoricheskij zhurnal — *Scientific History Magazine*. Vol. 1. No. 2. pp. 176–177. (In Russian).
4. ANON (1910) Sovremennaja letopis' Odesskih Vysshih zhenskih kursov v 1909 g. — Современная летопись Одесских Высших женских курсов в 1909 г. Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshhenija — *Journal of the Ministry of Education*. New Series. Part XXX. No. 11/12. November. p.1–16.. (In Russian).
5. Nizhyns'ki vyshchi zhinochi kursy — *Ніжинські вищі жіночі курси (1916)* Found 707. Upravlinnya Kyyivs'koho navchal'noho okruhu — Office of the Kyiv school district. Description 84. Case 45. The Cen-

- tral State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (CDIAK Ukrayiny). Kyiv.
6. ANON (1911) Otkrytie vysshih zhenskikh medicinskih kursov v Odesse 26 sent. 1910 g. — Opening of the highest female medical courses in Odessa on September 26, 1910. Iz otcheta Odesskih vysshih zhenskikh medicinskih kursov za 1910/1911 gg. — *From the report of the Odessa Higher Women's Medical Courses for 1910/1911*. Odessa: B. i. (In Russian).
 7. Knyha protokoliv zasidannya Rady OVZHK (1909–1920) — *The book reports meeting of the Odessa Higher Courses for Women (1909–1920)*. Found 334 Description 5. Case 5. DAOO. Odesa.
 8. IVANOV, A. E. (1999) Rossijskoe «uchenoe soslovie» v gody «vto-roj otechestvennoj vojny». (Oчерк grazhdanskoj psihologii i patrioticheskoj dejatel'nosti) — Russian «learned class» in the years of the «second home war.» (Essay on Civil Psychology and Patriotic Activities). Voprosy istorii estestvoznaniya i tehniki — *Questions of the history of science and technology*. No. 2. p. 108–127. (In Russian).

Надійшла до редакції 15 травня 2017 р.

УДК 94(497.2)«1895/1899»:[929Стамболов:329(497.2)12]

Д. В. Миколенко

**ДІЯЛЬНІСТЬ С. СТАМБОЛОВА
У ПОЛІТИЦІ ПАМ'ЯТІ БОЛГАРСЬКИХ ПАРТІЙ
(1895–1899 рр.)**

Миколенко Дмитро Валерійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії, e-mail: dmyukolenko@karazin.ua

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, місто Харків, 61022, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається використання колективної пам'яті про видатного державника Стефана Стамболова болгарськими політичними партіями у період правління кабінету К. Стоїлова (1895–1899 рр.). Народно-ліберальна «стамболовістська» партія у такий спосіб намагалася зміцнити власний авторитет і популярність у суспільстві. Її ж опоненти — провладні «народняки», «цанковісти» і «каравелісти» прагнули дискредитувати послідовників Стамболова.

Починаючи з 1895 р., в князівстві формувалося декілька взаємовиключних версій діяльності Регентської ради і кабінету мі-